тәкирар жасаўда өнимсиз қолланған:

Биреўлерге сөз **залым,**
Биреўлерге көз **залым** (2.62).

Келтирилген қосықта *залым* түбир ҳалында тәкирар келсе:

Жарқырайжақ қуяш таңға **ғәрезли,**
Соғып турған жүрек қанға **ғәрезли,**
Пүткил инсаният нанға **ғәрезли,**
Айтылажақ оқ та жанға **ғәрезли** (5.189).

Бул қосық қатарларында сөз жасўшы аффиксти қабыл етип, дөренди келбетлик сыпатында қолланған.

Мәнили сөз шақаплары менен қатар көмекши сөзлер де шайыр қосықларында көркем тәкирар пайда ете алған. Әсиресе, тиркеўиш, дәнекер ҳәм жанапайлар қосық қатарларының соңында қайталанып келип, көркемлилик берип қоймастан, тәсиршеңлик сезимлерин образлы түрде бере алған. Мәселен, тиркеўиш мәнисиндеги эпифоралар атаўыш фейиллерге жалғанып келип тәкирарланған:

Алдайды басқаны жасатыў **ушын,**
Алдайды басқаға тас атыў **ушын,**
Өлимге өмирди асатыў **ушын,**
Өзин өзи алдап жасайды адам (1.112).

Дәнекер мәнисиндеги эпифоралар болса, қосық қатарларының ҳәр бириниң соңында келип, қарсыласлық мәниде тәкирар қолланған:

Көзиңде емес ол, **бирақ,**
Сөзиңде емес ол, **бирақ,**
Өзиңде емес ол, **бирақ,**
Бир гөззаллық бар сенде (2.159).

Жанапайлар тийкарынан гәпке ямаса гәптеги сөзге қосымша мәни жүклейтуғын болғанлықтан шайыр қосықларында эмоционал тәсиршеңлик бериў мақсетинде тәкирар мәнисинде пайдаланылған:

Аўыл деген жайсаң **ғой,**
Кең жағалы сеңсең **ғой.**
Сен бәрине байсаң **ғой,**
Сен бәрине кеңсең **ғой** (2.206).

Келтирилген мысаллардан көринип турғанындай К.Рахманов тәкирардың эпифора түринен орынлы ҳәм дурыс пайдаланған. Лекин, барлық сөз шақаплары да тәкирар жасап келмеген. Көбирек көркем тәкирар мәнисинде келген атлық ҳәм фейил сөз шақабы болса, ал санлық сөз шақабы эпифора сыпатында тәкирар жасап келмеген.

Қулласы, К.Рахманов поэзиясында көркем тәкирардың эпифора түри көплеп қолланған болып, ҳәр биринде белгили бир стиллик ўазыйпаны атқарған. Қатар соңында келип интонацияны күшейттирген.

Шайыр қосықларындағы қатарлардың логикалық жақтан өз ара байланысы, айрым сөз – пикирлердиң ажыратылып берилиўи арқалы айрықша тәсиршеңликке ерисиледи. К.Рахманов қосықларында көркем сөз тәкирарлары өзине тән стилистикалық мәни аңлатыў ушын хызмет қылған. Себеби, ҳәр бир қосықта қолланылған көркем тәкирар сөз жеке ҳалда қолланғанына салыстырғанда мәни көлеми кеңирек болады, қосымша стилистикалық мәни оттенкаларына да ийе болады.

Әдебиятлар

1. Абдиназимов Ш.Н. Лингвопоэтика. – Нөкис: 2019.
2. Адабиётшунослик терминлари луғати. Тузувчилар: Ҳ.Ҳомидий, Ш.Абдуллаева, С.Иброхимова. –Т.: «Ўқитувчи»,1979.
3. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1990.
4. Бобоев Т., Бобоева З. Бадиий санъатлар. -Т.: ТДПУ, 2001.
5. Ҳожиаҳмедов А. Мумтоз бадиият малоҳати. – Т.: «Шарқ», 1999.
6. Қарлыбаева Г. Әжинияз шығармалары тилиниң семантика-стилистикалық өзгешеликлери. -Н.: 2017.
7. Рахманов К. «Арғымағым». –Нөкис: «Авангард»,2022.
8. Рахманов К. «Гүзги муҳаббат». –Нөкис: «Авангард», 2022.
9. Лапасов Ж. Бадиий матн ва лисоний таҳлил. – Т.: «Ўқитувчи», 1995.
10. Ҳайдаров А. Бадиий тасвирнинг фоностилистик воситалари: Филол.фанлари номзоди…дисс.автореф. –Т.: 2008.
11. Бекбергенов А. Пахратдинов Қ. Тил билими терминлери сөзлиги. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1997.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада такрорнинг бир тури – эпифоранинг тилшунослик ва бадиий адабиётда қўлланилиши хусусиятлари ёритилади. Хусусан, шоир К.Раҳмонов асарларида эпифораларнинг турли қўлланилишларига оид мисоллар билан таҳлил қилинган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются особенности использования одного из видов повторов — эпифоры в лингвистике и художественной литературе. В частности, анализируются примеры использования эпифор в песнях поэта К.Рахманова.

SUMMARY. This article examines the features of using one type of repetition—epiphora—in linguistics and artistic literature. Specifically, examples of the use of epiphoras in the songs of poet K. Rakhmanov are analyzed.

SAYLAWBAY JUMAǴULOV SHÍǴARMALARÍNDA QOLLANÍLǴAN FOLKLORLÍQ OBRAZLAR

R.Qudiyarova – *assistent oqıtıwshı*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so‘zlar: yumor, folklor, motiv, ideya, obraz, konflikt.
Ключевые слова: юмор, фольклор, мотив, идея, образ, конфликт.
Key words: humor, folklore, motive, idea, image, conflict.

Saylawbay Jumaǵulovtıń dóretiwshiligi óziniń ráńbáreńligi menen ajıralıp turadı. Jazıwshı óz shıǵarmaları menen xalqımızdıń kewlinen bekkem orın iyelegen. Sebebi, onıń shıǵarmaları kórkemlik jaqtan joqarı dárejede jazılǵan. Olarda hár qıylı kórkem súwretlew quralları, folklorlıq obrazlar, folklorlıq motivler, kóshpeli

obrazlar sheber paydalanılǵan. Qaysı shayır yáki jazıwshını alıp qarasaq ta, ol folklorlıq shıǵarmalardıń úlgilerinen paydalanbay dóretiwshilik etpeydi. Sebebi, folklorlıq shıǵarmalar kórkem ádebiyattıń tiregi wazıypasın atqaradı. Solay eken, S.Jumaǵulov ta óz shıǵarmalarında folklorlıq obraz esaplanǵan Ómirbek obrazın ele de tolıqtıradı hám jetilistiredi.

Saylawbay Jumaǵulovtıń shıǵarmalarında folklorlıq obrazlar kóplep ushırasadı. Biz bunnan jazıwshınıń xalqımızdıń bay milliy miyrası bolǵan xalıq awızeki dóretpeleri menen jaqınnan tanıs ekenligin, onı jaqsı, jetik biletuǵınlıǵın ańlaymız. Biz, bul maqalamızda jazıwshınıń "Billettiń jartısı kimde?" atlı kitabındaǵı folklorlıq obraz esaplanǵan Ómirbek laqqı haqqında sóz etpekshimiz. Ómirbek laqqı qaraqalpaq ádebiyatında kúldirgi sózlerdiń shesheni dep táriyp keltiriledi.

"Ómirbektiń anekdotlarınıń bir sırı, avtor kúlkini sol ózi oylaǵan waqıya mazmunınan, konflikt xarakterinen waqıyalar aǵımın keltirip shıǵaradı. Onıń tapqan kúlkisi waqıyanıń jelisine, turmısta ushırasatuǵın xarakterlerge, ómir dialektikasına hesh waqıtta qarsı kelmeydi. Bul geypara adamlar boyındaǵı jeńil-jelpi qáte-kemshiliklerdi joq etiwge, sol arqalı adamlar boyındaǵı zildi jeńilletiwge járdem beredi", - dep jazǵan edi [5:16].

Ómirbek laqqı tariyxta bolǵan adam. Onıń sheshenlik, ushırma sózlerin, kúldirgi gáplerin xalqımız búgingi kúnimizge shekem ózleriniń ádebiy kórkem ǵáziynesi sıpatında terip, jıynap, umıtpay atadan-balaǵa ótkerip saqlap kelgen. Saylawbay Jumaǵulov ta Ómirbek laqqı obrazın ele de tereńirek ashıp beriw maqsetinde burınǵı gazeta-jurnallar betlerinde járiyalanǵan qısqa ushırma sózlerin, yumorların Ómirbek laqqınıń atına baylanıstırıp qayta islep shıqqan. Avtor Ómirbek laqqını bala waqıtı menen eseygen waqıtındaǵı qızıqlı waqıyaların kúldirgi sóz sıpatında alıp qaraǵan.

S.Jumaǵulovtıń kıtabına kirgen "Eki sanı asıp ketipti-aw…" kúldirgi sózin alıp qarayıq:

- *"Qaraǵım, ana kiyatırǵan segizinshi avtobus emes pe? – depti birewge Ómirbek qartayǵan waǵında.*

- Yaq, ata. Ol onınshı degen avtobus!

- Pay, qapılıp qalǵır-aw! – depti Ómirbek ǵarrı saqalın sıypap. – Eki sanı asıp keteǵoyǵan eken-dá!"[4:23].

Búgingi kún turmısınan kelip shıqqan bul kúldirgi sózdıń mánisine itibar qaratsaq, kishkene balalarǵa sanawdı úyretkendey boladı.

"Uzaq jasaytuǵın quslar":

"Ómirbektiń oqıwshı kúnleri eken. Bir kúni ol oqıytuǵın klasqa tekseriw kiripti. Muǵallim bir waqıtta klass oqıwshılarına:

- Qáne, kim aytadı? Eń kóp jasaytuǵın qanday quslar? – dep ortaǵa soraw taslaptı:

Sonda aqırǵı partada otırǵan Ómirbek sóylewge ruxsat alıptı da:

- Eń kóp jasaytuǵın úlke tanıw muzeyindegi quslar! – dep juwap beripti"[4:15].

Bul alınǵan kúldirgi sózimiz jeńil kúlkige qurılǵan. Jáne de Ómirbektiń jeke kózindegi bir xarakterli belgi sonnan ibarat, ol oyına, tiline ne kelse onı jasırıp saqlap qalmaǵan. Bul da laqqıdaǵı ájayıp, ózine tán qásiyetlik belgilerdiń biri.

Ómirbek oyı menen qanday kúlkili, házil, qızıqlı gápler aytılmasın onıń negizinde úlken xalıqlıq ideya jatadı.

"Ómirbek anekdotları" dep atalǵan kıtapqa kirgen mına mısaldı alıp qarayıq:

"Ómirbek balasına shay demlep berip atırıp:

- Keseni sındırıp alma, - dep bir shappat urıptı. Bunı kórgen hayalı:

- Haw, aǵası-aw, kese sınǵan joq, al balanı nege urasań? – depti. Sonda Ómirbek:

- Seniń esiń ketken hayal ekenseń. Keseni sındırıp alǵannan keyin urıwdıń qanday hájeti bar, - depti [2:24].

Al, S.Jumaǵulovtıń toplamına kirgen usı waqıya menen baylanıslı kúldirgi sózinde kerisinshe, hayalı kúnde tarelkalardı sındıra beredi eken. Oǵan qońsısı úyińde sınbaǵan tarelka qaldı ma?- degeninde Ómirbek:

Tek sınbaǵan ekewi ǵana qalǵan, - dep juwap beredi. Ol da bolsa ekewiniń awqat jeytuǵın tarelkası bolsa kerek.

"Hár on shójege, bir ólgen shóje" anektodında bolsa, Ómirbek laqqınıń tapqırlıǵı kózge taslanadı, ilájsız qalǵan jaǵdaydan shıǵıw sıyaqlı pazıyletleri jeńil kúlki menen ashıp beriledi. Mısalı,

"Ómirbek laqqı tawıq fermaǵa sklad baslıǵı bolıptı. Bir kúni inkuvatordan alıp kelingen kóp shójeler ólip, onıń moynına túsetuǵın bolıptı. Ol usılardan qutılıw ushın dárriw mına mazmundaǵı daǵaza ildiripti.

"Joldaslar! Kimde kim shóje alıwdı qálese jumıstan keyin sklad baslıǵına jolıqsın. Sırttan kelgen puxaralarǵa 50 shójeden, al ózimizdiń xızmetkerlerge 100 shójeden satıladı. Biraq, hár on shójege bir ólgen shóje qosıp satıladı!" [4:20].

Bunnan kórinip turǵanınday S.Jumaǵulov Ómirbek obrazınan paydalanıp, jámiyetlik-siyasiy jaǵdaydı da júzege shıǵarǵanlıǵınıń gúwası bolıp otırmız.

"Miliciyaxanaǵa bara qoyıń!" kúldirgi sózinde qaraqalpaq xalqınıń milliy úrp-ádet dástúri de sóz etilgen. Bunı jazıwshı Ómirbek laqqı tımsalında sóz etip otıradı. Mısalı,

"Ómirbek laqqı biraz jaslarǵa barıp qalsa da qattı sada eken. Jańa jıl aldında ortanshı qızı qashıp ketipti. Sol kúni úyine eki adam kirip kelip:

Al, biziń balalarımız urlıq etip qoyıptı. Sonı aytayıq dep kelip edik!- depti.

Sonda sada Ómirbek:

- Urlıq etse, miliciyaxanaǵa bara qoyıń! – dep juwap bergen eken [4:22].

Mısalǵa alınǵan bul kúldirgi sózde Ómirbek obrazı arqalı jámiyetimizde úrp-ádet dástúrlerden biyxabar adamlardıń da kelbetin beriwge umtılǵan. Sonıń menen birge, ol aq kókirek sada adamnıń obrazın dóretken.

Hár bir jaman adamnıń qılıǵına kúlseń, oǵan ráhátlenip kúlme, ırza bolganıńnan kúl, ızalı kúlkiniń ózi de qayǵı. Onday kúlkige barqulla óziń de salınbaǵaysań, hár bir jaqsı adamnıń jaqsılıq tapqanına kúlseń, onıń jaqsılıqtı jaqsılıǵınan tapqanlıǵın úlgi etip kúl. Hár bir úlgi alıwdıń ózi de waqtı menen toqtaydı. Kóp kúlkiniń hámmesin de maqtaǵanım joq, onıń ishinde bir kúlki bar – quday jaratqan ornı menen ishten, kókirekten kelmeydi, qoldan jasap, sırtı menen bet-awzına dúzep, kulkini sánlep, sulıwlıq ushın kúletuǵın boyama kúlki", - degen ullı Abay Qunanbay ulı. [1:100,101].

Sol aytqanınday, Ómirbek anekdotların ayırımların ózlerimizge úlgi etip alsaq, ayırımlarınan ózimiz ushın durıs juwmaq shıǵarıwımız kerek. Onıń hár bir anektodı tereń xalıqlıq ideya menen suwǵarılǵan.

"Neshe tawıq soyǵansań?" kúldirgi sózinen mısal alayıq:

"Jańa jıl aldında Ómirbek laqqı turmısqa shıǵıp ketken qızınıń úyine qıdırıp barıptı. Kúyew balası barıp turǵan

sıqmar eken, qorasındaǵı sonsha tawıǵınan birewin soymay dúkannan bir kilogramm gileń tawıqtıń moyınların ákelip quwırıptı da, qayın atasınıń aldına qoyıptı.

Moyın quwırdaqtı túrtip jep otırǵan Ómirbek bir waqıtları:

- Balam-aw, dim búlinip qalıpsań ǵoy. Neshe tawıq soyǵansań? – degen waqtında kúyew balası qısınǵanınan ózin qoyarǵa jer taba almay qalıptı"[4:24].

Alınǵan bul mısalda jazıwshı Ómirbek obrazın qayta islegen, onı aqıllı, hámme nársege túsinetuǵın, kúyew balasına da orınlı sóz ayta alǵanı menen basqa kúldirgi sózlerden ajıralıp turadı.

Haqıyqatında da, Ómirbek laqqı haqqındaǵı kúldirgi sózler xalıqlıq ideya menen suwǵarılǵan. Ondaǵı hár bir sózde tereń máni jasırınǵan. Ol hárqanday jaǵdaydan qálegenshe sóz tawıp ayta bilgen talant iyesi bolǵan. Mine, balası, hayalı, Ómirbek arasındaǵı konfliktte de jıllı sezim otırıp, onsha qattı ketpey-aq, balasına bir shappat urıw menen basqalarǵa úgit-násiyat berip turǵanlıǵın kóriwimizge boladı.

N.G.Chernichevskiydiń sózi menen juwmaqlap aytatuǵın bolsaq: "Hár bir yumor – kúlkili hám ǵamlı boladı", - dep jazǵan edi [3:190]. Joqarıda kórip ótkenimizdey Ómirbek anekdotlarında da bul pikir tastıyıqlanıp turǵanlıǵın kóremiz. Onıń folklorlıq obraz sıpatında tanılǵan Ómirbek obrazı jazıwshı tárepinen qayta islengen hám onı qayta jaratqanlıǵın kóriwimizge boladı.

Ádebiyatlar

1. Абай. Еки томдық шығармалар жыйнағы. II Том. –Алматы: «Жазыўшы», 1986. 304-б.
2. Ómirbektiń anekdotları. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1990.
3. Чернышевский Н.Г. полн. Собр. Соч. том 11. 1990.
4. Jumaǵulov S. Bilettiń jartısı kimde? –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1995.
5. Paxratdinov Yu. Ómirbek laqqı hám yumor-satira máselesine. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1992.

REZYUME. Maqolada S.Jumag'ulovning ijodidagi xalq og'zaki ijodi va undagi yumor masalasiga alohida to'xtalib o'tilgan. Qoraqalpoq adabiyotida Omirbek obrazi kuldurgi so'z ustasi sifatida taniqli. Yozuvchi Omirbek obrazini yana da takomillashtirib, yozma adabiyotda uning obrazini yaratganligi haqida so'z yuritiladi

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается проблема фольклора и юмора в творчестве С.Джумагулова. В каракалпакской литературе персонаж Омирбека известен как мастер смешного слова. Говорят, что писатель еще больше усовершенствовал образ Омирбека и создал его образ в письменной литературе.

SUMMARY. The article focuses on the issue of folklore and humor in S. Jumag'ulov's work. In Karakalpak literature, the character of Omirbek is known as a master of funny words. It is said that the writer further improved the image of Omirbek and created his image in written literature.

ҲӘЗИРГИ ҚАРАҚАЛПАҚ ӘДЕБИЯТЫНДА ФЭНТЕЗИ ЖАНРЫ ТУЎРАЛЫ

К.Г.Матимов – *филология илимлери бойынша философия докторы*
Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: постмодернизм, фэнтези жанри, фэнтези жанрида сюжет, бадиий тил ва фантазия, илмий фантастика, адабий йуналишлар.

Ключевые слова: постмодернизм, жанр фэнтези, сюжет в жанре фэнтези, художественный язык и фантазия, научная фантастика, литературные направления.

Key words: postmodernism, fantasy genre, fantasy genre plot, literary language and fantasy, science fiction, literary directions.

XXI әсир цивилизациясы: мәденийят, көркем өнер, соның ишинде көркем әдебият глобализациялық шеңберде раўажланыўы менен бақланғанындай, инсан ҳәм жәмийет түрлише формада жетилисиўи даўам етпекте. Нәтийжеде, көркем әдебият ушын метод, ағым ҳәм жөнелислер ҳәр қыйлылығы менен романтикалықтан реалистлик рух көркем әдебияттың жетекши формасына айланды. Жәмийет ҳәм инсан турмысына болған итибар, көркемликтен көре (публицистикалық сыпаттың артыўы) қаҳарманлар психологиясына кириў, оның актив турмыслық позициясын анықлаў көпшилик заманагөй шығармаларға тән қубылыс болып көзге тасланбақта. Усы заманагөй жөнелис постмодернизм деп аталады. Постмодернизм модернизмнен кейин келген (post-кейин), қурамалы ҳәм көп қырлы әдебий ағым. «Постмодернизм (fr.postmodernisme модернизмнен кейин) – өткен әсирдиң екинши ярымынан әдебият ҳәм көркем өнерде, улыўма социал-гуманитар тараўларында бақлана басланған ағым, дөретиўшилик метод» [5:227] деп көрсетеди. «Постмодернизм – дүньяны түсиниў ҳәм түсиндириўдиң бир жолы. Көркем өнер жолы, әдебият жолы, дүньяны аңлаў, сезиниў жолы» [8:73]. Демек, усындай модернистлик ҳәм постмодернистлик ағымдағы шығармалар қарақалпақ әдебиятында да сезилерли дәрежеде көзге тасланбақта.

Қарақалпақ әдебияты ўәкиллери жәмийет турмысының әҳмийетли машқалаларын, дәўир келбетин, инсан характерин көркемлик пенен сәўлелендирип келген. Бул, әсиресе, елимиз ғәрезсизликке ерискеннен кейин және де сезилерли дәрежеде көзге тасланбақта. Себеби, бүгинги күндеги әдебиятымызға нәзер таслайтуғын болсақ, онда жаңа жөнелислерди ҳәм ағымларды, усыллар менен жанр көп түрлилигиниң гүўасы болып отырмыз. Бул болса өз нәўбетинде мәмлекетимизде алып барылып атырған демократиялық процесслер, ең тийкарғысы, көркем дөретиўшиликке тән болған дөретиўшилик еркинлиги менен байланыслы болып табылады. Мине, усындай ҳәзирги дәўир қарақалпақ әдебиятында жазыўшы-шайырларымыздың дүнья әдебияты тәжирийбелерин пухталық пенен үйрениўи нәтийжесинде модернистлик ҳәм постмодернистлик ағымдағы шығармалар менен бирге заманагөй қоспа жанрлар, жанрлар кесиспесиндеги жанрлар ямаса бизиң әдебий процессте үрдис болмаған жаңа заманагөй жанрдағы (фэнтези, драбль ҳәм т.б.) шығармалар дөретилмекте. Бул әлбетте, жазыўшы-шайырларымыздың көркем шығарма дөретиўде жаңашыллыққа умтылыўларының бир көриниси болып табылады.